

# A KÖLTŐI SZABADSÁG KORLÁTOZÁSA: ÁMÓSZ KÖNYVE ÉS AZ ÁMÓSZ-TARGUM ÖSSZEHA SONLÍTÁSÁNAK TANULSÁGAI

## RESTRICTIONS ON POETIC FREEDOM: LESSONS FROM THE COMPARISON BETWEEN THE BOOK OF AMOS AND THE TARGUM OF AMOS

Koltai Kornélia

habilitált egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék, Budapest

koltai.kornelia@btk.elte.hu

### ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány általánosságban jellemzi a bibliai próféta, Ámósz könyvét, majd a próféták ókori (késő ókori) arámi nyelvű zsidó fordítását, a Targum Jonatánt mutatja be, amelyen belül Ámósz targumára fókuszál. A héber bibliai szöveget összehasonlító elemzés keretében veti össze az arámi fordítással, a terjedelemre tekintettel azonban csak néhány jellemző szövegrészt vizsgál behatóbban. A szövegek közti különbségekből kiindulva mit lehet megállapítani a targumista eljárásáról? Milyen motivációk működhetnek a háttérben, milyen fordítói stratégiára utal az eljárás? A kérdések körüljárása a bibliai és a targumi korszak eltérő nyelvi és vallási-társadalmi kontextusa felől történik.

### ABSTRACT

The paper describes the book of the biblical prophet Amos in general, and then presents the ancient (late ancient) Aramaic Jewish translation of the prophets, the Targum Jonathan, focusing within this on the Targum of Amos. The aim is to make an analytical comparison between the Hebrew biblical text and its Aramaic translation. Due to length limits, however, only a few characteristic passages can be examined in more detail. What can we infer about the Targum process from the differences between the texts? What are the possible motivations behind the procedure, and what kind of translation strategy does the procedure refer to? These questions will be approached from the perspective of the different linguistic, religious, and social contexts of the biblical and targumic periods.

**Kulcsszavak:** arámi zsidó bibliafordítások, targumok, Ámósz könyve, Ámósz-targum, Targum Jonatán

**Keywords:** Aramaic Jewish Bible-translations, the Targums, Book of Amos, Targum of Amos, Targum Jonathan

## A BIBLIAI ÁMÓSZ

Ámósz próféta – többek között sarkos, ironikus megfogalmazásai miatt (vö. Sharp, 2009; Koltai, 2018) – mindig is kiváló alapot szolgáltatott a különféle értelmezésekhez, bizonyos korokban és társadalmakban egyenesen mítoszokat is kreáltak a próféta alakja köré (Koltai, 2018, 31–32.). Első íróprófétai minőségében is különleges státusznak örvend, jóllehet, a héber kánonban neki tulajdonított könyv a „későbbi próféták”-egységben nem az első helyet kapta a három nagypróféta után, hanem a harmadikat: Hóseást és Jóelt követi a kispróféták, azaz a rövidebb prófétai könyvek sorában.

Nem szokványos prófétával van dolgunk – ha létezik olyan egyáltalán –, részben a már említett sarkos, szélsőséges megfogalmazásai miatt, amelyek a megnyilatkozások kétértelműségében, a korábbi hagyományok megkérdőjelezésében, a tradicionális értékrend relativizálásában mutatkoznak meg, részben pedig a makroszintre kiterjedő kétértelműségek: az anomáliák, önellentmondásos megnyilatkozások is nehezítik a megértést. Ez utóbbiak kapcsán szokás azzal a magyarázattal előállni, hogy a motiválatlanul fel-felbukkanó, tartalmi tekintetben szervesen illeszkedő részek, amelyek pozitív üzenetet hordoznak, nem tartoznak az eredeti szövegcsoporthoz, a pusztulást ígérő próféciák közé, csupán későbbi kiegészítéseknek tekinthetők.<sup>1</sup> A könyvet záró szakasz (Ám 9,11–15) és az ún. doxológiák (Ám 4,13; 5,8/9; 9,5–6; bővebben lásd Karasszon, 2002) is ide sorolhatók. Ámósz ugyanis a vég vizionáriusa volt, aki Isten megváltoztathatatlan ítéleteként hirdette a fátumot, ráadásul iróniával, provokatívan, kellemetlenül élesen, olyan köröket, személyeket téve felelőssé a nép elkerülhetetlen tragikus sorsáért, akikbe alig mert volna bárki is belekötni. A magányos harcos mintha érdekelt is lett volna abban, hogy mielőbb bekövetkezzék Isten ítélete a bűnökre.

A könyv egészét tekintve azonban nem apokaliptikus jellegű az általa vizionált vég, hanem nagyon is konkrét kontúrokat kap: fogságba vitellel, a vallási szuverenitás és nemzeti integritás elvesztésével jár (jóllehet ezek a fogalmak nem pont így jelennek meg). A felirat tanúsága szerint (Ám 1,1), amely II. Jeroboám uralkodását (i. e. 8. sz., kb. 783–752) jelöli meg háttérdátumként, Ámósz úgy látta mindezt „mezei” prófétaként („hisz’ korábban földművelő és állattartó volt”, vö. Ám 1,1 és 7,14–15), ahogyan senki más. Még az erre szakosodott uralkodó elit: a király és az őt körülvevő politikai irányítók, stratégák, a katonai vezetés, diplomaták és oligarchák sem számoltak ilyen következményekkel. Mert ki merte volna

<sup>1</sup> Talán kissé szélsőséges nézetnek is tekinthetjük, de a kurrens szövegkritikai kutatások mára néhány versben maximalizálják mindösszesen az Ámósznak tulajdonítható versek számát: 5,1. 7. 10. 12b. 16–20. Elméletük szerint még a kortársak által rögzített versek száma is nagyon kevés, a könyv nagy része a későbbiekben jött létre, a babiloni fogság utánig bezárólag, vö. Tóth, 2022, 269–273.

még csak feltételezni is, hogy a boldog békeidők tragikus kimenetelű háborúhoz vezetnek, hogy az örökkévalónak hitt béke átmeneti, vihar előtti csönd csupán?

Ámósz a nagy gazdasági fellendülés idején tevékenykedett, amikor a nemzetközi feltételek kedvezőek voltak az ókori izraeli kapitalista gazdaság dübörgéséhez; a területi integritás is helyreállt. Ő azonban korántsem látta idillikusnak a jelent. Látta ugyanis a felszín alatt megbújó szenvedést, sokak nyomorát, az intézményes korrupciót és az egész társadalomra jellemző álszentséget. A szűk elit vagyonfelhalmozása kizsigerelte, kivérezte a lakosságot: a vég Damoklész kardjaként lebegett a kirakatjólét felett. Ámósz a közelgő pusztulás okaként a kizsákmányolást, a szociális egyenlőtlenségeket, a törvények megszegését és a kiüresedett vallási kultuszt nevezte meg. És valóban, néhány évtized kellett csupán ahhoz, hogy az asszír birodalmi expanzió elérje (a belsőleg meggyengült) Izraelt, és kártyavárként omoljon össze Somrón büszke vára – hogy Ámósz szeme láttára-e, nem tudjuk pontosan. A próféta rövid idő, (egyes feltételezések szerint) néhány hónap után ugyanis felhagyott a prófétálással, és amilyen hirtelen a semmiből érkezett, éppolyan váratlanul távozott is – ugyanoda.

### ÁMÓSZ TARGUMA

A targumok („fordítás, magyarázat”) a Héber Biblia arámi változatai, amelyeket zsidó fordítók, értelmezők (targumisták) készítettek el az i. sz. első évezredben. A fordításokra azért volt szükség, mert az idők során – eltávolodva a Héber Biblia keletkezésének korától és kulturális közegétől – olyan méreteket öltöttek a nyelvi és értelmezési akadályok, amelyek miatt a szent szöveg (és jelentése) a zsidó közösségek széles rétegei számára már egyáltalán nem vagy nehezen, vagy nem „megfelelően” volt hozzáférhető. A héber ugyanis az i. e. első évezred második felében fokozatosan kiszorult a zsidók nyelvhasználatából – diaszpórában és Szentföldön egyaránt, még ha eltérő módon és mértékben játszódott is le a folyamat.

Az i. sz. első századok palesztinai zsidósága tehát már csak nagyon korlátozott formában beszélte vagy értette a hébert, ha egyáltalán, mert a beszélt nyelv az arámi volt, amely egészen az arab hódításig (i. sz. 7. sz.) a társadalom elsődleges (és az alsóbb társadalmi rétegek esetében talán kizárólagos) nyelve maradt. De, ahogy jeleztem, a nyelvi képlet azért ennél bonyolultabb lehetett: regionális, társadalmi és műveltségbeli tényezőkkel, valamint individuális eltérésekkel is számolnunk kell.

Egy megváltozott nyelvi-kulturális miliőben mindig komoly kihívást jelent a korábbi iratok jelentésével való megbirkózás. Ha pedig szent szövegekről van szó, azért is fontos, hogy ne lehessen tetszőlegesen érteni és értelmezni a tartalmakat, mert a szakrális iratok szabályozó, előíró jelleggel bírnak. A római éra

idején (i. sz. 6–135) Palesztinában a tudós rabbik, a *tannák*<sup>2</sup> rendelkeztek azzal a (társadalmi?) felhatalmazással, amely (többek között) a Héber Biblia megfelelő értelmezésére jogosította fel őket. Így az arámi fordítóknak, a targumistáknak a zsidó tudósok által megszabott és kontrollált bibliaértelmezésekhez is igazodniuk kellett – lett légyen az a sajátjuk akár, azaz legyenek bár maguk is a *tannaitikus* elit köreiből valók.

A targumok célja tehát az volt, hogy népnyelven mindenkire (bár talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy a zsinagógába járókhoz, a gyülekezetekhez) eljuttassák a Héber Bibliát, az adekvát interpretációnak megfelelően, amely által elejét vehetik a különféle egyéni vagy alternatív olvasatoknak. Ezt a funkciót látta el a Biblia legfontosabb részének, a Tórának a vallási tekintélyek által elismert fordítása, a Targum Onqelosz (TO), valamint a presztízs és liturgikus funkció tekintetében mindjárt a Tórát követő Próféták – vezetőség által elfogadott, jóváhagyott – arámi fordítása, a Targum Jonatán (TJ)<sup>3</sup> is.

A TJ, a teljes prófétai gyűjtemény arámi nyelvű zsidó fordítása-átirata, szerkesztett formában az i. sz. 2–4. századra készült el. Szövege az első század(ok)-ban, Palesztinában formálódott, majd a 2. századot követően feltehetőleg a keleti régiókba került át. A végső szerkesztési munkák azokban a babiloni szellemi központokban mehettek végbe, amelyeket a zsidó tudósok az i. sz. első évezred első felében alapítottak. Az Ámósz-targum (ÁmT) a TJ része; datálása, hasonlóképpen a teljes TJ-gyűjteményhez, nem tudható biztosan. Ha nem is az egész, de nagy része az i. sz. 1–2. században már kész lehetett. Hogy még szóban-e vagy ekkor már írásos formában létezett (és a szóbeli formálódás kezdete mennyivel korábbra tehető), illetve milyen korábbi fordításokra támaszkodhatott – ezekről a kérdésekről szintén csak sejtéseink, feltételezéseink lehetnek.

Mindenesetre az biztos, hogy évszázadokkal a bibliai Ámósz könyve végleges szerkesztése után vagyunk. Ezalatt több birodalom is uralma alá hajtotta az egykori Izraelt és Júdát, és betagozta az aktuális birodalmi közigazgatásba államiságától (és egyéb alapvető jogaitól) megfosztott, adóköteles provinciaként. A Római Birodalom fennhatósága idején a zsidók többször is fellázdáltak az elnyomó idegen hatalom ellen, de szabadságharcukat leverték, és a korábnál még súlyosabb elnyomó intézkedéseket fogadtak rájuk. Az utolsó, három éven át tartó, Bar Kohba vezette felkelés (i. sz. 132–135) óriási veszteségekkel járt a zsidók részéről, egyes becslések szerint több százezren estek el a harcok során. A megsemmisítő vereséget követően Júdea Galileával együtt a Szíria-Palesztina

<sup>2</sup> *Tannák*knak (arámi: „isméltő” → „tanító”, „tanár”) a *Misna* létrehozásában közreműködő bölcséket nevezünk, akiknek működése az i. sz. első századaira esett.

<sup>3</sup> A név Jonatán ben Uzziélre utal, akit híres *tannaként* tart számon a hagyomány (vö. bMeg.3a). A targum felruházása a híres tudós *tanna* nevével, szerzőségével a fordítás legitímálását hivatott szolgálni. Bővebben lásd Smolar et al., 1983, xvi.–xx.; xxvi.–xxxii. Továbbá Gordon–Cathcart, 2008, 234.

provincia részévé vált, tehát az önálló tartomány státuszát is elvesztette. Jeruzsálembe és környékére a zsidók nem léphettek be többé. Ennek nyomán a korábbi elvándorlásuk felerősödött, a hontalan, kiszolgáltatott életérzésük pedig eluralod(hat)ott rajtuk.

Jóllehet eltérő történelmi-társadalmi és kulturális miliőben született Ámós könyvének arámi fordítása, mint a könyv maga, a targumisták azonban – célközönségükkel együtt – könnyen találhattak kapcsolódási pontokat saját élethelyzetük és a Bibliában ábrázolt társadalmi viszonyok között. Az idegen hatalom fenyegető jelenléte, a szociális igazságtalanságok, korrupció, álszent intézményes vallásosság mindennapi tapasztalatuk lehetett, amely alól az ámószi boldog jövő ígérete jelenthette számukra is a megszabadulás reményét, az ígéret valóra váltása pedig a tényleges szabadulást.

### AZ ÁMÓSZ-TARGUM DEIRONIZÁLÁSI STRATÉGIÁJA

A targumok szövegei, miként ÁmT-é is, néhol jelentősen eltérnek a forrásszövegtől. Ennek oka részben a bibliai szövegekben lévő (grammatikai, szemantikai) hibák kiküszöbölésében rejlik. Másrészt viszont az átváltási műveletek lehetőséget teremtettek a fordítóknak, hogy a forrásnyelvi szavakat olyan szavakkal feleltessék meg, amelyek az adekvát értelmezést tükrözik, illetve különféle magyarázó betoldásokkal egészítsék ki az eredeti textust, ha vallási-ideológiai okokból ez az eljárás szükségesnek bizonyult. A költői nyelv továbbá szintén átalakításra szorult, mivel természetszerűleg bővelkedik a homályos, többértelmű képekben, a poétikai eszközökben, a prózai szintaktikai szabályoktól való eltérésekben stb. A targumok azonban meghatározott elvek szerinti érthetőségre és egyértelműsége törekedtek.

Most nézzük meg, miként érvényesül az átalakító tendencia mindjárt Ámós könyvének bevezetése, a bibliai nyitány (Ám 1,2) átültetése kapcsán. A szokatlan, ironikus bibliai felütés magyarul a következő (amely, hasonlóan a többi szövegrészlethez, saját fordítás):

„És mondta:

JHWH<sup>4</sup> Cionból üvölt és Jeruzsálemből hallatja a hangját,

A pásztorok legelői gyászolnak és kiszárad a Karmel csúcsa.”

A szövegrész megszemélyesítéseket, metaforákat, illetve párhuzamos alakzatokat tartalmaz. JHWH ezúttal nem antropomorf ábrázolással, hanem „dehumanizált” módon, állati identifikációval jelenik meg. Az oroszlán-metafora JHWH-ra

<sup>4</sup> Isten neve, a tetragrammaton.

alkalmazása kimeríti a blaszfémia fogalmát, jóllehet egyetlen igei állítmányhoz (אֲשַׁפּ – „bögg, ordít”) társul a botrányos képzet.<sup>5</sup> JHWH az otthonául választott legszentebb helyeiről – amelyek ezáltal elveszítik szakrális jellegüket, és odú, barlang formájában asszociálódnak – mint zsákmányra éhes ragadozó vonít fel, és hegyvölgyet megrendítő pusztulást idéz elő. Maga az üvöltés, vagy a tevékenység, amellyel együtt jár, széttép és letarol mindent és mindenkit, ami csak az útjába kerül. A legelők halottsiratókként való azonosítása ismét egy szokatlan megszemélyesítés, és pont ezért hatásos – az egykori termékeny térségek érzelmi kötődésüket és fájdalomukat fejezik ki a gazdáik: leigázóik, birtokba vevőik iránt, akik nincsenek többé. A termékeny lankák, földek terméketlenné válásával válik teljessé a pusztulás leírása: az állat- és növényvilág kihalása az ember, pontosabban az Izrael területére lokalizálható ember, vagyis a nép kihalását is magában foglalja. JHWH kivetkőzik önmagából, és elpusztítja zsákmányát, Izraelt, amelynek csak a hiánya marad – fogalmazza Ámósz ironikus költői nyelven programadó kiáltványában. A meghökkentő bibliai nyitókép az arámi átültetésében már konszolidálódik (ÁmT 1,2):

„És mondta:

JWJ<sup>6</sup> Cionról kiált és Jeruzsálemből emeli fel *Memráját*,

Elhagyatottá lesznek a királyok lakhelyei és elpusztítja erős városaikat.”

A targumista több módosítást is végrehajt. Először is: a אָפֵּל (af’él) igét használja, amelynek elődleges jelentése: „kiált, felhív, jelet ad”. S még ha nem is teljesen tünteti el az igéhez kapcsolható, másodlagos „üvölt, bögg” jelentést, még ha szemantikailag be is sugárzik ez a jelentésárnyalat is, mindenképpen tompítja, semlegesíti az állati képzetet. A párhuzamos alakzatban aztán Istennel összefüggésben a *Memrát* („mondás” → „szó”) mint *terminus technicus* szerepelteti, híven a targumi konvenciókhoz, betoldásként. A targumok felfogásában ugyanis Isten nem nyilatkozik meg (már) emberi módra (sem), ahol tehát a bibliai szöveg emberi magatartásformát tulajdonít neki, a targumisták lehetőség szerint körülírással kerülnek meg a szoros közvetítést. A *Memra* tehát az antropomorfizmus elhárítására alkalmas formula, Isten lényegi megnyilvánulásaként Isten helyett, isteni reprezentánsként jelenik meg. Mint önálló entitás önálló szerepeket is betölthet a targumokban. Ha szorosabban megnézzük, jelen szöveghelyen is valami hasonlóról van szó, a targumista ugyanis meghagyja JWJ-t cselekvőnek (a mondatban alanyként), aki a *Memrájával* cselekszik, a *Memra* tehát nem ágens, hanem tárgy. A targumista aztán a második sorban további változtatásokat eszköz-

<sup>5</sup> Ugyanez a sor megtalálható Jóel 4,16-ban is, de ott pozitív végkifejletbe torkollik a kép. Vö. még Hós 11,10; Jer 25,30; Jób 37,4.

<sup>6</sup> A targumokban szokásos jelölése JHWH-nak.

zöl: a költőiség, a szókép felszámolásával az eredeti gondolatot leegyszerűsíti, és hagyományos fogalmakká alakítja át. A könyv bevezetését összességében tehát szalonképeesebbé teszi, Istent rezakralizálja, és konkretizálja az izraeli királyság elpusztításának tervét és megvalósítását. A paralel alakzatokból építkező szerkezetet, a költőiségnek a technikaibb jellegű alkotórészét azonban változatlanul hagyja.

És most térjünk vissza a Bibliához. A felütést egy hosszabb, összefüggő egység követi a könyvben, amelyet műfaji-tematikai kategorizálás alapján idegen népek elleni próféciáknak nevezünk (Ám 1,3–2,16). Ámósnál azonban az idegenek elleni ítéletes szövegek sem hagyományosak. Formai szempontból: refrénekből, azonos képletekből állnak, egy-egy flexibilis, „konvertibilis” összetevővel, amelyek rendszeresen-ritmikusan cserélődnek aszerint, hogy éppen melyik nép következik. Az utolsó néphez azonban más sémák társulnak. És pont ezzel függ össze a másik különlegesség: Júda és Izrael is bekerül a felsorolásba, ráadásul záró tételekként (Ám 2,4–16). Hogyan értelmezzük ezt a fordulatot? Pláne abból kiindulva, hogy a bibliai felsorolások tagjai között sokszor egyfajta fokozatosság is megfigyelhető, nevezetesen, hogy a növekvő sorszámú komponensekre egyre inkább érvényesül a felsorolásban kifejtett mondanivaló. Lehetséges, hogy Júda és Izrael maga is idegen? Az ámósi mentalitásból kiindulva: nagyon is! Sőt, lévén utolsó tagja a felsorolásnak, Izrael a legidegenebb az idegen népek között! Önmaga előtt is, hiszen Isten szemszögéből tekintve saját maga számára is idegenné válik. Ámós tehát továbbmegy, megingatja az „idegen” fogalmát, és felszámolja az Izrael „kiválasztottságával” kapcsolatos pozitív előítéleteket, továbbá burkolt formában megjeleníti azt is, hogy Izrael miért érdemelte ki az összes nép közül a leg súlyosabb büntetést.

Nézzük az utolsó nép, az Izrael elleni ítélethirdetés szövegét. A bibliai paszuszban több meghökkentő megfogalmazás is található, például az alábbi helyen is (Ám 2,6b), a gazdagok bűnével összefüggésben:

„Mivel eladják az ezüstért (az) igazat, és (a) nincstelent pár saruért.”

A héber szerkezet nehézségét a jogi kategóriaként is érthető „igaz” és a „szegény” mint szociális fogalom párhuzamba állítása, valamint a „sarukért” előfordulása jelenti, amely „az ezüstért” szinonimája a párhuzamos szerkezetben. Nem egyértelmű tehát, de talán itt JHWH az adósrabszolgaság (emberkereskedelem?) miatt kéri számon Izraelt, pontosabban a vagyonosokat, akiknek bűne azzal súlyosbodik, hogy potom összegekért taszítják rabszolgasorba a rászorulókat. Másik lehetséges olvasat, hogy a korrupt igazságszolgáltatásról van itt szó (Shalom, 1991, 77.). A mondvacsinált pénzekért eladásítás azt jelenti, hogy a gazdag hitelezők emberszámba sem veszik, tárgynak tekintik a lecsúszott rétegeket, és kéjelegnek a szabadságtól való megfosztásukban, adásvételükben, de legfőképpen is saját

vagyonukban és hatalmukban. Milyen szokatlan „kórkép”, és milyen lesújtó ítélet ez, amely miatt Izrael megérett a pusztulásra! A vádak azonban az arámi változatban némiképp módosult formában olvashatók (ÁmT 2,6b):

„Mivel eladták az ezüstért (az) ártatlanokat, és a szűkölködőket azért, hogy felhalmozzanak maguknak.”

A targumista (véleményem szerint) a bírói gyakorlatra szűkíti le a bűnöket, ahol az ezüst mint kenőpénz az igazságszolgáltatással kerül összefüggésbe. A bírók a vesztegetési összeg elfogadásával nem szó szerint, hanem képletesen adják el az igazat és azokat, akiknek „csupán” igazságuk van, kenőpénzük viszont nincs kifizetni a számukra kedvező ítéletet a per során. A korrump gyakorlat tehát az ítélet kimenetelét befolyásolja, a bírók valójában az igazságot adják el (amelynek az „igaz” börtönbe juttatása vagy adósrabszolgaságba taszítása is következménye lehet, persze), mégpedig saját vagyonuk gyarapítása céljából.

A targumista tehát a prófétai irodalomban szokványos, a korrump igazságszolgáltatással kapcsolatos ítéletet közvetíti, az eredeti többértelmű, megdöbbentő, emberkereskedelmet asszociáló vádakot negligálja, így az eredeti kijelentés élét tompítja. De mi volt a célja ezzel? Hogy Izraelt „kedvezőbb” színben tüntesse fel, amely társadalommal összefüggésbe sem hozható az emberkereskedelem? Reflektált saját korára, ahol a bíróság (bét din) korrupció(gyanús) esetei, eljárásrendje sokkal életszerűbb tapasztalat lehetett? Vagy a figyelmet akarta elterelni valamely meglévő gyakorlatról? A bűnök lajstromában a következő homályos részletet nem sokkal ezután találjuk (Ám 2,8):

„Az elzálogosított ruhákat elferdítik minden oltár mellett, és a megbírságotak borát isszák Istenük házában.”

Az első sor megfejtéséhez a Tóráat kell segítségül hívnunk, annak ellenére, hogy nem tudható, a Tóra összeállítása milyen fázisban volt a jelen ámósi szakasz keletkezésének idején. Egy feltehetőleg érvényben lévő gyakorlatnak ugyanis a 2Móz 22,25-ben találjuk meg a szövegszintű alapját, amely arról rendelkezik, hogy a szegénynek vissza kell szolgáltatni napnyugtakor az elzálogosított köpenyét, hogy legyen mivel takarózni éjjel. A konkrét *locus* ismeretében az első sort úgy is olvashatjuk, hogy „azt a törvényt, amely az elzálogosított köpenyre vonatkozik, elferdítik”. Ámósz tehát azt állítja, hogy a gazdagok nincsenek tekintettel a szegényekre vonatkozó törvényre (szokásra), jöllehet buzgó vallásgyakorlók, buzgó áldozatbemutatók! Mindezt úgy fogalmazza meg, hogy először megnevezi (bár kissé kihagyásos módon) a szegények ellen elkövetett bűnöket, majd melléhelyez egy önmagában akár erényként is felfogható cselekedetet (bár csak a helyszínnel utal rá), de pont a nyilvánvaló bűnnel üti ki,

hatástalanítja a látszólagos erény erényjellegét. Az erény tehát ironikusan értendő, a két szokás együtt nem megy, illetve csak úgy megy, ha a vallásgyakorlat hazugság, képmutatás.

A párhuzamos alakzatban kibontakozó gondolat ugyanezt az állítást járja körül. A „megbírságotak bora” vélhetőleg a szegények által eladott, majd általuk visszabérelt földekről származó bor (vö. Paczári, 2021, 94., 97.), vagy általánosságban olyan bor, amelyhez a szegények megkárosítása révén jutnak a gazdagok. A kizsákmányolás iskolapéldájával van tehát dolgunk, ezt olvassa a gazdagok fejére Ámósz, Isten nevében. És ismét erőteljes, ironikus képbe ágyazza a kijelentést, szembesítve őket a másik bűnükkel is. Hiszen éppen a kizsákmányolásuk bizonyítékával akarják mutatni a kultuszi jámborságukat! Ámósz a legszentebb kultikus gyakorlatot idézve, szó szerint a szentélybe helyezi a bűnt. A bűnnek Isten házába, az oltárokra delegálása szokatlan, megbotránkoztató gondolat, amelyet ráadásul ironikus köpenybe takar (ha élhetek én is a stílszerű megfogalmazással). A targumista megoldása szinte hozza az elvárásnak megfelelőt (ÁmT 2,8):

„Mivel elzalogosított terítőkön terpeszkednek pogány oltáraik körül, és erőszakkal szerzett bort isznak a bálványistenségeik házában.”

Láthatjuk, hogy a kihagyásos szerkezet megszüntet, ételmezi és érthetővé teszi a köpenyre vonatkozó kitétel – a bűn kibebiztosítása nélkül. A legszembetűnőbb különbség azonban Isten házában felcserélése pogány istenségek helyeivel: a targumista a bűnös cselekedeteket pogány helyszínekre helyezi át. De ezzel nem kibebiztosítja a gazdagok bűneit, hiszen a gazdagok még ráadásul pogány rítusokat is gyakorolnak, pogány istenségeket imádnak – csak Ámósz blaszfémiába hajló iróniáját törli el, teszi elfogadhatóbbá, kevésbé meghökkentővé.

Végezetül, nézzük meg, hogy a hagyományos értelmezés szerint (de nem így Sharp, 2009, 165–168.) a jövőbeli helyreállításra vonatkozó zárószakasz első verse hogyan jelenik meg a forrás- és a célnyelvi szövegben:

Ám 9,11

„Azon a napon felemelem Dávid összetört sátrát. Befalazom töréseit, romjait helyreállítom és felépítem, mint ahogy korábban volt.”

ÁmT 9,11

„Abban az időben felemelem Dávid házában királyságát, amely összetört.”

„Felépítem városait, gyülekezetüket helyreállítom. Uralkodni fog [ti. a királyság] minden királyságon, és elpusztít, leigáz számos hadsereget. Felépül és megszilárdíttatik, mint ahogy korábban volt.”

A tudományos konszenzus szerint nem autentikus ámósz-i jóslat a babiloni fogság (i. e. 597–538) utáni idők restaurációs szemléletét tükrözi. A restauráció során Dávid királysága fog újjáépülni, s bár a bibliai szövegben csupán implikátum szintjén van jelen, de a helyreállítást isteni támogatással a dávidi dinasztia leszármazottja fogja véghezvinni. A „sátor” többek közt a pásztor Dávid képét eleveníti fel, Dávid a restauráció kontextusában pedig a messiási képzetet asszociálja.

A targumista a „Dávid háza királysága” kifejezéssel a bibliainál explicitebbé teszi a messianisztikus konnotációt, a „törések” és „romok” javítási munkálatai pedig tolmácsolásában konkrét formát is öltenek: a városok újjáépülnek, a vallási kultusz helyreáll, és katonai műveletek zajlanak, melyekből a dávidi királyság kerül ki győztesen. Az egyesült királyság újra teljes, eszményi fényében pompázik majd (immáron a világ vezető hatalmaként), és, amint azt a választott ige használata kifejezi,<sup>7</sup> fenn is marad, ez az egyensúlyi állapot többé nem bicsaklik meg.

A targumista betoldásából, amelyben a világalalom feltételeként a katonai hadviselést említi, arra következtethetünk, hogy magát a messiáskirályt képzelel el katonahősként. Az évszázadok során a messiást többféle attribútummal ruházták fel, harcosként a Bar Kohba-felkelés előtti (vagy alatti) idők szövegeiben jelenik meg. Ez idő tájt a döntéshelyzetben lévő vezető réteg még reálisnak látta, hogy az elnyomó hatalmat katonai akció keretében le lehet győzni (Montskó, 2017). A hosszú targumi kiegészítés arról vall (sok más targumi szöveghellyel összhangban), hogy a messiásváró mozgalom széles követői bázissal rendelkezett a korban. Nem véletlenül. Az elnyomatásban élő, alapvető jogaitól megfosztott nép a messiáskirály diadalmas eljövételéből meríthetett reményt a mindennapok túléléséhez, a messiás jelenthette számukra a garanciát (az eljövendő) katonai műveletek sikeréhez. A messiás katonahősként ábrázolása, illetve a messiási korszak katonai sikereire való utalás propagandaként is felfogható, amellyel a döntéshozók a hadba fogható férfiakat akarták elérni és mozgósítani.<sup>8</sup>

## KONKLÚZIÓ

Konklúzióként megállapíthatjuk (még ha csak néhány kiragadott példa vizsgálatán keresztül is), hogy a targumista parafrasztikusan közvetíti Ámósz-t. Merészen belenyúl a szövegbe, ha az eredeti ironikus felhang, a polgárpukkasztó megnyilvánulás sértő, bántó, blaszfém, és/vagy többértelműséghez vezet. A tar-

<sup>7</sup> Ti. a הַשְׁתַּלְתָּמָה („befejeződik, elkészül”) ige fordul elő a megteremtett világgal kapcsolatban is (TO 1Móz 2,1-hez).

<sup>8</sup> Szövegszinten itt kevésbé érvényesül, de a tágabb kontextusból kiindulva a diadalmas katonahősként feltűnő messiási polemikus árnyalatot is hordoz egyéb messiásképzetekkel és hitekkel szemben.

gumi kiegészítések és módosítások tanító szándékkal, valamint propagandisztikus funkcióval is bírnak, bizonyos költői képek eltörlése pedig már-már kötelező átváltási művelet, célja, hogy ne a befogadó egyén vagy közösség következtesse ki a jelentést.

Másként fogalmazva: míg a bibliai Ámósz könyvében az ironikus ítéletmondásokat a pozitív üzeneteket tartalmazó szakaszok ellensúlyozzák, addig Ámósz targumában már az ironikus megfogalmazásoknak is alig jut hely. Mondhatnám úgy is, hogy a targumista és korának vallási értelmisége – Ámósszal ellentétben – nem tekintette nagykorúnak a célközönségét. Nem feltételezték, hogy a hallgatóság „jól” érti az ámószit tartalmat, illetve nem engedték meg azt a luxust, hogy bárki is másként értse és értelmezze, mint ők. A targum létrehozása körül munkálkodó szellemi elit tehát egyfelől a befogadó szabadságát korlátozta, de ezzel egyidejűleg, bizonyos fokig a szerzői szabadságot is megnyirbálta. Talán nem nevezhető cenzúrának, de mégiscsak „helyreigazították” Ámósz szövegét, saját elveik érvényesítése érdekében.

#### A TARGUMI SZÖVEGEK FORRÁSA

- BHS: Elliger, Kurt – Rudolph, Wilhelm et al. (eds.) (1990<sup>4</sup>): *Biblia Hebraica Stuttgartensia. (BibleWorks 7.0)* Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ISBN 3438052180
- Sperber, Alexander (1959–1973): *The Bible in Aramaic Based on Old Manuscripts and Printed Texts. I–IV.* Leiden: E. J. Brill, ISBN 9789004037496, 9004037497

#### IRODALOM

- Gordon, Robert P. – Cathcart, Kevin J. (2008): *The Targum of the Minor Prophets. (The Aramaic Bible 14. The Targums)* Edinburgh: T. and T. Clark Ltd. ISBN 0567094715
- Karasszon István (2002): Az Ámósz doxológiák teológiájához. In: Karasszon István: *Az Ószövetség fényei. (Veterotestamentica – Protestáns Művelődés Magyarországon 10)* Budapest: Mundus Kiadó, 176–197. ISBN 9638033983
- Koltai Kornélia (2018): Az irónia mint életszemlélet Ámósz könyvében? In: Koltai Kornélia (szerk.): *Schweitzer-Lectures. Tanulmánykötet a Magyar Hebraisztikai Társaság által rendezett 2017-es emlékkonferencia anyagából. (Studia Hebraica Hungarica 6)* Budapest: L'Harmattan–Magyar Hebraisztikai Társaság, 27–47. ISBN 9786150038254
- Montskó Benjámin (2017): A messiás-koncepció alakulása a targumokban. Kétféle messiás-elképzelés a Jesája Targum 53. fejezetéből és az Énekek éneke Targumból. *Vallástudományi Szemle*, 13, 4, 44–64. [https://real-j.mtak.hu/21834/4/vallastudomanyi\\_szemle\\_2017\\_13\\_4\\_.pdf](https://real-j.mtak.hu/21834/4/vallastudomanyi_szemle_2017_13_4_.pdf)
- Paczári András (2021): „Szőlője volt kedvesemnek...” *Szőlő és bor az ókori Közel-Keleten és az Ószövetségben. (Acta. Debreceni teológiai tanulmányok 16)* Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- Shalom, Paul (1991): *Amos. A Commentary on the Book of Amos. (Hermeneia)* Minneapolis: Fortress Press, DOI: 10.2307/j.ctvb936pp, ISBN 0800660234

- Sharp, Carolyn J. (2009): Hermeneutics of De(con)struction: Amos as Samson Redivivus. In: Sharp, Carolyn J.: *Irony and Meaning in the Hebrew Bible*. Indiana Studies in Biblical Literature. Indiana: Indiana University Press, 151–169. ISBN 9780253352446
- Smolar, Leivy – Aberbach, Moses – Pinkhos, Churgin (1989): *Studies in Targum Jonathan to the Prophets / Targum Jonathan to the Prophets* (1927, reprint). (*The Library of Biblical Studies*) New York–Baltimore: Ktav Pub & The Baltimore Hebrew College, ISBN 0870681095
- Tóth Márta (2022): *Ámósz próféta könyvének kialakulása és teológiája*. Doktori értekezés. Budapest: KRE HTK, Toth\_Marta\_disszertacio\_watermark.pdf